

H. Gyürky Katalin

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET UDVARÁN 1988-BAN FELTÁRT SZIKLAÜREG ÜVEG LELETEI

Budán, a Hadtörténeti Intézet udvarán Bencze Zoltán által 1988-ban feltárt sziklaüreg üvegleletei a következők:

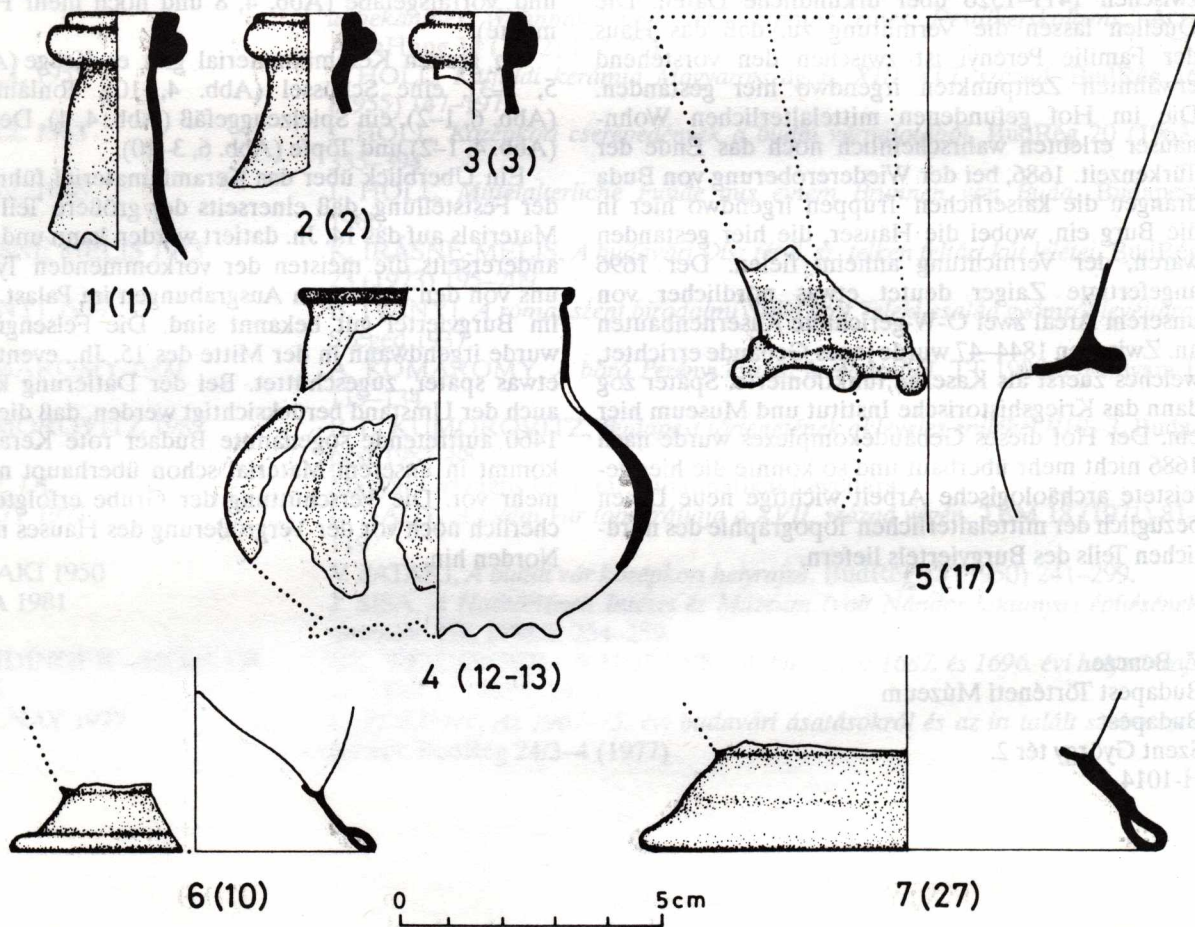
3,50 m mélységig:

1. Üvegpalack nyak- és szájtöredéke színtelen, átlászo üvegből. A cseppfogó gyűrű a szájperem alatt helyezkedik el. Méretei: $m = 4,7$ cm, szájnnyílás $\varnothing = 1,2$ cm, gyűrű $\varnothing = 2,6$ cm. Kettős konikus palackhoz tartozott. Velencei üveg, 14. század (1. kép, 1).
2. Üveglapack nyak- és szájtöredéke. Az előbbihez hasonló, de kisebb töredék. Méretei: $m = 3$ cm, velencei üveg, 14. század (1. kép, 2).
3. Üvegpalack szájtöredéke a nyak kicsi részletével. Az el-

őbbiekkel egyező típus. Mérete: $m = 1,9$ cm, velencei üveg, 14. század (1. kép, 3).

4,20 m–4,70 m között:

4. Cseppes pohárka két töredéke: a) perem és oldalfal töredék egy cseppdísszel. Méretek: száj \varnothing (a teljes poháré) = 7 cm, perem $m = 0,3$ cm; a töredék magassága = 2,3 cm; b) oldalfal egy cseppdísszel. Mérete: $3 \times 1,5$ cm. Színtelen, igen vékony, 14. századi velencei üveg. A keskeny peremmel készült változat.
5. Cseppes pohárka öt töredéke. Méretei (a teljes poháré): fenék $\varnothing = 5$ cm – a csipkézett talpszegélyével együtt $\varnothing = 5,6$ cm. Átlászo, enyhén sárgás üveg, az előző pohárénál kissé vastagabb fallal. 14. századi, velencei üveg.
6. Pohárka kúpos fenekének és csipkézett talpszegélyének töredéke. Feltehetően cseppes pohárhoz tartozott. Minő-

1. kép – Abb. 1. Üvegtöredékek (Glasfragmente) Budapest, Kapisztrán tér 2–4.

sége az előző darabhoz hasonló. velencei üveg. Feltehetően a 14. század második feléből.

7. Cseppes pohárka három töredéke. Két oldalfal, 3-3 cseppdísszel és egy talpszegély, amelyhez alacsony oldalfal egy cseppdísszel tartozik. Ez is a szokásosnál kissé vastagabbfalú. A csipkézett talpszegély is másképpen készült, mint az előző daraboknál. A feneket szegélyező üvegfonálból kis, lapos félkorongocskákat csíptek ki. Emiatt ez már a 15. század elejére határozható meg.
8. Pohár oldalfalának töredéke, kerek foltocskákból álló optikai díszítéssel. Mérete: 2,6 x 1,2 cm. Vékonyfalú, velencei üveg a 14. századból.
9. Kettős-konikus palackocska három töredéke. A vállgyűrű $\varnothing = 1,5$ cm–2,1 cm (külső és belső körív). Vékonyfalú, 14. századi velencei üveg.
10. Palack magasított talpának töredéke. Velencei üveg. Méretei: talp $\varnothing = 7$ cm, $m = 1,1$ cm. Feltehetően hozzá tartozik egy fenék kúpjának töredéke is. Kora: 14. század (1. kép, 6).
11. Palack nyakának kis töredéke. Vastag és romlott üveg. A nyak felületén enyhén elcsavarodó párhuzamos rovátkák láthatók. Párhuzamos bevagdálásokkal díszített lapos szalag fogja körül. Magyarországi hutában készült üveg. 15. század. Mérete: 2,5 x 3 cm.

4,7 cm–5 m között:

12. Csésze négy töredéke. Alacsony, erősen gömbölyödő alsó rész töredékei. Mindegyiken egy-egy függőleges kannelura éle látható (itt a legvastagabb az üveg, azért maradt meg). Színtelen, vékony velencei üveg a 14. századból (1. kép, 4).
13. Pohár, vagy csésze peremének töredéke kék üvegfonállal szegélyezve. Méretei: $\varnothing = 5,2$ cm, $m = 2$ cm, 14. századi velencei üveg (1. kép, 4).
14. Cseppes pohárka csipkés talpszegélyének töredéke és az oldalfal egy darabja 3,4 cm magasságig 4 cseppdíszítéssel. Színtelen, 14. századi velencei üveg.
15. Pohár peremtöredéke. Méretei: \varnothing (a teljes poháré) = 5 cm, $m = 1,3$ cm. Színtelen, vékony, 14. századi velencei üveg.
16. Palack magasított talpa. Méretei: $\varnothing = 6$ cm, $m = 1,8$ cm, talpszegély $m = 0,8$ cm. Velencei üveg, 14–15. sz. első fele.
17. Serleg kelyhének töredéke csipkézett talpszegéllyel, az oldalfal és a fenék kis részletével. A felfelé szétnyíló oldalfalon kannelurák láthatók, melyek a kehely fenékén a középpontban futnak össze. Színtelen, vékony velencei üveg. Méretei: fenék $\varnothing = 6$ cm, $m = 1,9$ cm. 14. század (1. kép, 5).
18. Kettős-konikus palack huszonegy töredéke. A töredékek közül kettő a nyak részlete és kettő a felső rész bugyra. Ez árulja el, hogy milyen edényről van szó. Színtelen, vékonyfalú velencei üveg a 14. századból.
19. Kettős-konikus palack talpszegélye (lehetséges, hogy az előző palackhoz tartozott. Méretei: fenék $\varnothing = 5,6$ cm, talpszegély $\varnothing = 7,6$ cm, talpszegély $m = 0,7$ cm. Színtelen velencei üveg a 14. századból.
20. Kettős-konikus palack három töredéke. Velencei üveg.
21. Palack fenekének kúpja. Velencei üveg.

5,40 m–5,95 m között:

22. Pohár csipkézett talpszegélyének és fenekének részlete. Enyhén sárgás árnyalatú üveg. A talpon finom, a központ

felé összetartó kannelurák érezhetők. 14. századi velencei üveg.

23. Kettős-konikus palack vállgyűrűjének két töredéke és két nyak-váll töredék. A vállgyűrű $\varnothing = 6,4$ cm–7,6 cm. 14. századi velencei üveg.
24. Erősen romlott (sötétbarna) töredékek, melyek között három enyhén kúpos fenék részlete. Közelebből meg nem határozható darabok, amelyek feltehetően magyarországi hutában készültek.

5 m alatt:

25. Palack fenekének kúpja. Színtelen és feltehetően velencei üveg, de a szokásosnál vastagabb, ezért nagyobb méretű edényhez tartozhatott.
26. Kettős-konikus palack vállgyűrűjének töredéke. $\varnothing = 5$ cm–6,4 cm. Színtelen, romlatlan vékony velencei üveg. A gyűrűtől kiinduló oldalfal feltehetően a palack alsó része és egyenes vonala miatt 14. századi, velencei készítmény.
27. Palack magasított talpának részlete. Méretei: talp $\varnothing = 10$ cm, $m = 1,7$ cm, a palackfenék $\varnothing = 7,4$ cm, talpszegély $m = 0,5$ cm, szélesség = 0,9 cm. Színtelen, vékony, 14. századi velencei üveg (1. kép, 7).
28. Palack fenekének kúpja a központ felé összefutó, sugaras kannelurákkal (lehetséges, hogy a 27. sz. töredék tartozéka). 14. századi, velencei üveg.
29. Serleg tölcséres kelyhének perem- és oldalfal töredékei. Velencei üveg a 14–15. századból.

A budai Várnegyedben sok középkori kút helye ismert (HOLL 1966, Abb. 4.), de csak néhánynak a feltárása történt meg. Ezek mind gazdag lelőhelyei voltak a középkori üvegeknek és ezek többségükben háztartási edények voltak. Miután összetörték, először a ház körül, az udvarban a szemétdombra kerültek és csak idő múltán egy-egy elapadt kút üregébe, vagy egy sziklarepedésbe. De az egyazon tárgyhoz tartozó töredékek ekkor már különböző helyekre szóródtak szét és ezért legritkább esetben rekonstruálhatók. Mikor a leletek száma már nagyra nőtt, töredékekben előkerült egy-egy típusnak minden részlete, amelyekből hitelesen meg lehetett rajzolni a formát. Kiderült, hogy a talp-, száj- stb. részletek egy-egy típusra annyira jellemzőek, hogy a továbbiakban már a kis töredékekről is fel lehet ismerni a tárgyat, amelyhez eredetileg tartoztak.

Leletjegyzékünk 1–3. tételei például a palack szájának kiképzése, a szájperem alá csúsztatott cseppfogó gyűrű miatt határozható meg 14. századi velencei készítménynek. Ez a forma minden esetben színtelen, jóminőségű, romlatlan üvegen fordul elő. Ilyen palacknyakakat találtak Visegrádon a római kat. plébánia előtt és a királyi palota északi, támpilléres udvarán (GYÜRKY 1992, 56, 143, 19. ábra és 140, 4. és 5. kép). Ez a nyak kettős-konikus palackhoz tartozott, amit egy nagyobb lelet bizonyított a budai királyi palotából (GYÜRKY 1986, IX. tábla 2. kép). Ilyen a szája az eddig ismert legkorábbi kettős-konikus palacknak is, amely ugyancsak a budai királyi palota területén egy

13. századi leletanyagot tartalmazó gödörből került elő (GYÜRKY 1986, IX. tábla 3. kép). A 13. századi palack és a 14. századi palackok között az a különbség, hogy az utóbbiak teljesen színtelen, igen vékonyfalú üvegek, hasonlóak a többi azonos korú velencei készítményhez. Ehhez a korszakhoz tartozik a palackok alsó testének egyenes formája is (jegyzékünk 26. tétele). A kettős-konikus palackok korhatározása azáltal vált könnyűvé, hogy nagyon sok példány került elő belőlük régészeti leletanyagban a 13. század és a 16. század közepe között. Nagyon népszerű, jól kihasznált palack volt sokféle méretben. Az alapformán mégis kisebb változások figyelhetők meg, aszerint, hogy külföldi-, vagy magyarországi készítésűek voltak és ez időszakon belül mikor készítették (GYÜRKY 1992, 25.).

Ennek a leletegyüttesnek túlnyomó többsége velencei üveg. A leletek töredékessége ellenére megfigyelhető, hogy mely formák voltak a legnépszerűbbek. A cseppes töredékekből például öt darab különíthető el. Öt kis pohár, amelyeknél azonban szintén megfigyelhetünk apróbb különbségeket. Leginkább a csipkézett talpszegély kialakítása jellemző a pohár korára. A jól korhatározott, hiteles lelőhelyeken előkerülő darabokat vettük alapul. A 13. századi cseppes poharaknak talpszegélye vaskos, gömbölyű- és egymástól távolálló tüskékből áll. A 14. századi, velencei cseppes pohárkéké ugyanilyen, csak sokkal filigránabb kivitelben. Ezek a klasszikus példák. Tapasztalatunk szerint azok a legkésőbbi darabok, amelyeken a talpszegély lapos üvegszalag és ebből csippentik ki a lapos, félkorongalakú csipkézett. A cseppes pohárkáknak három típusa van, amelyeket a perem kiképzése különböztet meg egymástól. Ezek közül kettő fordul elő magyarországi leletanyagban, a harmadik inkább csak Németországban, Svájcban. A két magyarországon található típusból is az a gyakoribb, amelyhez jegyzékünk 4. tétele is tartozik. Ez egy hordóformájú pohár, alacsony, gömbölyű peremmel (GYÜRKY 1986, XXV. tábla, 2.). Véleményünk szerint ezekben a különbségekben már megmutatkoznak a különböző műhelyek közti különbségek.

A kedvelt „optikai díszítésű” pohárkák – igaz, csak egy kis töredék formájában –, de jelen vannak a leletanyagban (jegyzék 8.).

A 10. és 27. sorszámú talptöredékek az itáliai típusú, szűknyakú, alacsony- és gömbölyűhasú palackokhoz tartoznak, amelynek neve „inghistere”, vagy „anghestera” volt. Szűknyakú palackot jelentett. A kifejezést Németországban is átvették „Angster” formában, de a német Angster-ek (magyarban: kotyogós üvegek) csak távoli leszármazottai a klasztrikus itáliai formáknak, amelyeket az „utolsó vascsorát” ábrázoló falfestményeken lehet gyakorta látni. A magasított talp csak erre a formára jellemző. Magyarországi leletanyagban gyakran található belőlük, de mivel túlságosan finom, vékonyfalú palackok, egyet sem lehet kiegészíteni belőlük.

Rendszerint csak a talp és a nyak, vagy a szájtölcsér marad meg.

Jegyzékünk 12. és 13. tételében szereplő töredékek – feltehetően – egyazon tárgyhoz tartoztak: egy alacsony, gömbölyűhasú, gerezdekkel bordázott csészéhez. Vagy bordák, vagy kannelurák tagolták. Ezek éleinél a legvastagabb az anyag, ezért ezek a részletek maradnak meg. Ez is egy velencei forma. Az alacsony, kissé lapított gömbölyűségű testhez viszonylag széles, 2–3 cm magas nyak tartozott, amelynek szélét rendszerint vékony kék üvegfonállal szegélyezték (BAUMGARTNER 1987, Abb. 8; KAHSNITZ 1984, 112; Abb. I. C. 6.). 13. tételünk peremtöredékének átmérője megegyezik az egyik külföldi analógia átmérőjével, ezért annak a méreteire készítettük el rekonstrukciunkat (1. kép 4). Magyarországon a visegrádi királyi palotában került elő hasonló csésze (GYÜRKY 1992 140, 57. kép 2).

A jegyzék 17. tétele egy serleg kelyhének kis töredéke. Jelentősége abban áll, hogy velencei gotikus üvegleleteink között nagyon ritka a serleg – különösen, ha ezek mennyiségét a renaissance korszak serlegeinek számához hasonlítjuk. A gotikus korszakra sokkal jellemzőbbek a kicsi pohárkák. A töredéken megfigyelhető részletek, pl. a fenék domborúsága és az oldalfal erős kihajlása bizonyítja, hogy ez serleg volt és nem pohár. Pedig a kannelurás díszítés kifejezetten a gotikus korszakban egy bizonyos pohár típusnál fordult eddig elő. A cseppes pohárkákkal és optikai díszítésű pohárkákkal együtt szokott előkerülni és ez a típus leginkább magyarországi leletekből ismert. Szerintem ez arra mutat, hogy az a műhely, amelynek ez saját speciális terméke volt – főként Magyarországra szállított.

A kannelurás pohárkák Magyarországon olyan kedveltek voltak, hogy midőn a 15. század közepe táján a magyarországi üvegművesség erőteljesen fellendült (GYÜRKY 1989, 209–220), és termékein a velencei formák hatása erősen érvényesült, akkor sok itt készült tárgyon is megjelent ez a díszítés. A budai királyi palota feltárásánál V. László pénzének kíséretében került elő egy halványzöld (kissé tisztátalan) üvegből készült protorenaissance serleg (GYÜRKY 1986, 33. tábla, 2; GYÜRKY 1989, 210, 1. kép). A mi velencei töredékünk bármilyen kicsiny, mégis megállapítható, hogy hasonló serleg töredéke lehet. Tehát a Magyarországon készült és itáliai formát utánozó serlegnek volt itt helyben mintaképe.

Már a 15. század közepe előtt bevándorló itáliai mesterek magukkal hozták a korai renaissance formáit (névszerint ismerjük Antonius mestert, aki Óbudán alapított műhelyt 1438 körül (MONUMENTA BUDAPESTIENSIS III. 1987, 1206).

Jegyzékünk 11. és 24. tételei romlottanyagú kis töredékek, amelyekről azt sem lehet meghatározni, hogy milyen tárgyakhoz tartoztak. Anyaguk romlása miatt azonban úgy gondoljuk, nem velencei, hanem hazai készítmények. Jelenlétük mutatja, hogy a jelentős mennyiségű importáru mellett hazai gyártás is

volt. Már abban a korban is – éppen úgy mint ma – szükség volt a választékra. A törekeny üveg behozatalának csak úgy lehetett értelme és a kereskedőknek akkor lehetett ezen az árun haszna, ha az különleges minőséget képviselt. A minőséget a középkori üveg-művek esetében az mutatja a legjobban, hogy romlás nélkül vészeli át az idő múlását és a legjobban szennyező anyagban, a konyhaszemét között is megőrzí romlatlanságát, legfeljebb egy felületi irizáció látható

rajta. A magyarországi üvegek nagyon változó minőségűek. többnyire teljes vastagságukban romlottan kerülnek felszínre. Akadnak kivételek is, de ezeknek az anyaga elszíneződött és nem tiszta-, átlátszó. Ennek az üregnek leletanyaga csaknem teljes egészében 14. századi, gótikus. Egy-két töredék azonban a 15. század első felére határozható meg. Ennél későbbi-, 15. század második feléből való töredék nincs benne.

IRODALOM

- BAUMGARTNER 1987 E. BAUMGARTNER, *Glas des späten Mittelalters. Die Sammlung Karl Amendt*. Düsseldorf, 1987.
- GYÜRKY 1986 H. GYÜRKY K., *Az üveg*. Katalógus. A Budapesti Történeti Múzeum Középkori Gyűjteménye. Budapest 1986.
- GYÜRKY 1989 H. GYÜRKY K., *A magyarországi üvegművesség fellendülése a 15. század közepén*. ComArchHung 1989.
- GYÜRKY 1992 H. GYÜRKY K., *Üvegek a középkori Magyarországon*. Budapest 1992.
- HOLL 1966 HOLL I., *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda*. Budapest 1966.
- KAHSNITZ 1984 R. KAHSNITZ, *Formen mittelalterlicher Gläser. – ibid. Glas*. In: Aus dem Wirtshaus zum Wilden Mann. Funde aus dem mittelalterlichen Nürnberg. Nürnberg, 1984.
- MONUMENTA Budapest Történetének Okleveles emlékei. Szerk. Kumorovitz L. Bernát. III. BUDAPESTIENSIS 1987 Budapest 1987.

H. K. Gyürky
Budapest Történeti Múzeum
Budapest
Szent György tér 2.
H-1014

Vörös István

EGY 15. SZÁZADI BUDAVÁRI HÁZ ÁLLATCSONTLELETEI A BUDAVÁRI KÖZÉPKORI PIACOK HÚSELLÁTÁSA A CSONTLELETEK ALAPJÁN

A budai Várhegy északi részén BENCZE Zoltán (BTM) 1987–88-ban a középkori Szombat piachoz tartozó utcárészt, és egy kőház telkét tárt fel. Az 1986–87-ben megtalált 13. századi városfal részlet, a patkótorony, és a középkori telek a mai Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán került elő (BENCZE 1987a; 1987b; 1988; 1989).

A téglalap alakú, végső formájában legalább három helyiséges 15. századi konzolos ház középső termének DK-i sarkában egy négyzetes, fallal körülvett sziklába vágott 6 méter mély „sziklagödör” került feltárássra (BENCZE 1988, 184; 3. kép). Az aknában a közép-

kori leletek 3,5–6 m közötti sárgás, törmelékes agyagrétegben voltak. Az akna eredetileg kút, vagy ciszterna lehetett (BENCZE 1989, 131–, továbbá BENCZE Z. tanulmánya ugyanebben a kötetben).

A 14–15. századi leletekkel együtt viszonylag nagy számú állatcsontanyagot is begyűjtöttek, amely 3,80–4,70 m; a 4,70 m alatti sötétszürke köves rétegben; és az 5,20–6,00 m közötti rétegben fordul elő (1. táblázat).

A sziklába vájt aknából a háziállatoknak nyolc faja: a *szarvasmarha* (*Bos taurus* L.), a *juh* (*Ovis aries* L.), a *kecske* (*Capra hircus* L.), a *sertés* (*Sus scrofa domesti-*